

Розділ 5

Соціально-гуманітарний контекст трансформаційних фінансово-економічних процесів

УДК 336.72

Соркін І. В.
Голова Національного банку України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ ЩОДО ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано сутність поняття «фінансова грамотність». Визначено основні складові документа, який має характеризувати стратегічне бачення щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України. Обґрунтовано основні засади політики щодо підвищення рівня фінансової грамотності.

Ключові слова: фінансова грамотність, фінансова спроможність довіра, захист прав споживачів фінансових послуг, фінансовий сектор.

Sorkin I. V.
Governor of the National Bank of Ukraine

METHODOLOGICAL BASES OF STRATEGIC DOCUMENTS DEVELOPMENT ON FINANCIAL LITERACY

Abstract. In the article the essence of the concept of "financial literacy" is analyzed. The basic components of a document that would disclose a strategic approach to improving the financial literacy of the Ukraine's population are defined. The basic principles of the policy to improve the level of Ukraine's population financial literacy are founded.

Key words: financial literacy, financial capacity, trust, financial services' consumer protection, financial sector.

JEL Classification: I 20, K 30, G 20, H 52.

Sorkin I. V.
Глава Національного банку України

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ДОКУМЕНТОВ ПО ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ

Аннотация. В статье исследована сущность понятия «финансовая грамотность», определены основные составляющие документа, характеризующего стратегическое виденье вопросов повышения уровня финансовой грамотности населения Украины. Обоснованы основные принципы политики повышения уровня финансовой грамотности.

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовая способность, доверие, защита прав потребителей финансовых услуг, финансовый сектор.

Вступ. Одним з негативних наслідків фінансової кризи 2008 р. були значні втрати фізичних осіб (домогосподарств) унаслідок ризиків обумовлених їх необачливою поведінкою стосовно здійснення заощаджень та взяття на себе боргових зобов'язань. Це об'єктивно зумовило необхідність підвищення рівня фінансової грамотності населення в рамках перегляду підходів до захисту прав споживачів фінансових послуг.

Здатність населення схвалювати зважені рішення має вирішальне значення з точки зору управління власними фінансами. Відповідно, це сприятиме більш ефективному розподілу фінансових ресурсів і забезпеченню стійкості фінансового сектору як на макро-, так і мікрорівні [7, 8, 9]. Намагання підвищити рівень фінансової грамотності також може бути важливим компонентом щодо збільшення норми заощаджень у цілому в національній економіці, що є важливим чинником розвитку інвестиційних процесів [6].

В Україні, з огляду недосконалу законодавчу базу щодо захисту прав споживачів фінансових послуг, проблема підвищення рівня фінансової грамотності є особливо актуальною.

Як свідчать результати останніх досліджень щодо рівня фінансової грамотності населення України «більшість осіб віком від 20 до 60 років недостатньо розуміють, що таке кредит, іпотека, страхування, змінювані процентні ставки, інвестиційні фонди, акції або облігації. Більшість українців не можуть правильно відповісти на прості математичні питання, відповіді на які необхідно знати, щоб управляти власними фінансами. Хоча це досить поширена ситуація (як показують дослідження, навіть у розвинених економіках рівень фінансової грамотності більшості людей залишається невисоким), в Україні ця проблема ще й ускладнюється недостатнім розумінням прав споживачів у сфері фінансових послуг» [2, С. 9].

У свою чергу, відсутність ефективних механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг у поєднанні з низьким рівнем фінансової грамотності населення України є стримуючими чинниками як ефективного розвитку вітчизняного фінансового сектору, так і забезпечення його стабільності. Зазначене вище об'єктивно зумовлює необхідність проведення ґрунтовних досліджень щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України в рамках захисту прав споживачів фінансових послуг.

Також про актуальність та важливість вирішення зазначеної вище проблеми свідчить й те, що Національним планом дій на 2013 рік передбачено реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг, зокрема шляхом реалізації Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 рр., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. №867-р. [5].

Останні дослідження та публікації. Проблема підвищення рівня фінансової грамотності населення України останнім часом привертає все більшу увагу з боку науковців і практиків [2, 3, 4]. Проте, досліджується зазначена проблема переважно в контексті вивчення світового досвіду, натомість, питання щодо теоретичних і методологічних засад щодо підготовки відповідних документів державної політики в сфері підвищення рівня фінансової грамотності населення України є недостатньо розробленими. Разом з тим, запорукою успішності розроблення та реалізації політики щодо підвищення рівня фінансової грамотності, зокрема, та захисту прав споживачів фінансових послуг у цілому є досконалість стратегічних документів, відповідно до яких така політика реалізовуватиметься. Все це переконливо свідчить про необхідність здійснення подальших досліджень у цьому напрямі.

Постановка завдання. Враховуючи викладене вище, метою даної статті є обґрунтування теоретичних засад поняття фінансової грамотності, а також методологічних підходів щодо розроблення стратегічних документів, які в подальшому слугуватимуть основою для реалізації політики щодо забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг, зокрема підвищення рівня фінансової грамотності населення України.

Основні результати дослідження. У жовтні 2011 р. міністрами фінансів та головами центральних банків країн «Великої Двадцятки» (G20) були схвалені «Загальні принципи захисту прав споживачів фінансових послуг» [1] (рис. 1).

Слід зауважити, що Загальні принципи захисту прав споживачів фінансових послуг були прийняті за основу «Стратегії захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг в Україні на 2012 – 2017 рр.», яка була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 №867-р. Ця стратегія є першим важливим кроком на шляху розбудови в Україні ефективної системи захисту прав споживачів фінансових послуг. Стратегія спрямована на розбудову комплексної системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг і сприятиме фінансовій стабільності та зростанню добробуту громадян, забезпечуватиме належну якість надання фінансових послуг, запобігатиме застосуванню дискримінаційної щодо споживачів практики роботи фінансових установ тощо.

Одним з ключових принципів захисту прав споживачів фінансових послуг визначено «фінансову освіту та просвіту» («financial education and awareness») (рис. 1). Цей принцип, зокрема, передбачає розроблення належних механізмів, які сприятимуть формуванню у споживачів відповідних знань, навичок і впевненості для належного розуміння ризиків, включаючи фінансові ризики та можливості, здійснення свідомого вибору тощо. Зазначений вище процес цілком логічно підпадає під визначення поняття «фінансова грамотність».

З метою забезпечення успішної реалізації політики щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України, що насамперед визначатиметься ефективністю заходів, які будуть вжиті, необхідним є розроблення відповідних стратегічних документів: стратегії, програми, плану заходів тощо.

Слід зазначити, що в Україні вже проведена певна робота в напрямі підвищення рівня фінансової грамотності населення України. Серед заходів з підвищення рівня фінансової грамотності, які на сьогодні вже реалізовані в Україні, слід зазначити такі.

*Рис. 1. Загальні принципи захисту прав споживачів фінансових послуг
Джерело: складено автором за матеріалами [1]*

По-перше, Університетом банківської справи Національного банку України разом з фахівцями Національного банку України підготовлено проект Концепції розроблення та поетапного впровадження цільових програм підвищення фінансової грамотності населення в Україні.

Не дивлячись на те, що зазначений проект документу містить низку важливих положень, доводиться констатувати, що він не позбавлений певних недоліків. Так, він не повною мірою відображує основні види фінансової освіти та зосереджений, переважно, на розробленні навчальних програм щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України. Також у проекті документу відсутнє фокусування на пріоритетних цільових групах, залучення яких може забезпечити найбільшу віддачу з точки зору сприяння підвищенню рівня фінансової грамотності населення (журналісти, судді та вчителі).

По-друге, Міністерство освіти і науки України разом із Національним банком України в рамках Проекту USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP) упродовж 2012–2013 рр. реалізує дослідно-експериментальний освітній проект з підвищення рівня фінансової грамотності української молоді, що розрахований на сім років.

Пілотний курс «Фінансова грамотність» викладається в 68 загальноосвітніх навчальних закладах, у тому числі в коледжах, у 14 областях України для учнів 10-х класів упродовж 2012–2013 навчального року.

Навчальні матеріали для нового курсу (навчальна програма, підручник та робочий зошит для учня, а також навчальний посібник для вчителя) розроблені Університетом банківської справи Національного банку України та Проектом USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP) та затверджені Міністерством освіти і науки України.

Разом з тим, не дивлячись на певні позитивні зрушення у напрямі підвищення рівня фінансової грамотності населення України, на сьогодні доводиться констатувати відсутність системного підходу з боку держави та фінансових установ у вирішенні зазначеної проблеми.

З огляду на це, особливої актуальності набуває проблема розроблення стратегічних документів (стратегії, програми) щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України, які, власне, й слугуватимуть основою для реалізації відповідної політики в нашій державі.

Під стратегією слід розуміти загальний, не деталізований документ, розрахований на тривалий період часу, який складається з таких складових:

- мета розроблення;
- основні цілі;
- сучасний стан і проблеми;
- напрями та головні завдання з подолання визначених проблем на різних етапах реалізації стратегії;
- індикатори впровадження стратегії, які б дозволили оцінити ступінь виконання поставлених завдань.

Наступним документом, розроблення якого починається вже після схвалення стратегії, є Програма. Цей документ у детальному та розгорнутому вигляді висвітлює низку питань, які визначено стратегією. Обов'язковою складовою Програми є план дій, в якому зазначаються конкретні заходи, виконавці, строки виконання, джерела, обсяги фінансування та інші необхідні ресурси (людські, технічні тощо).

Слід зауважити, що з метою чіткого визначення в стратегічних документах проблем, а також напрямів і заходів, покликаних подолати ці проблеми, вкрай важливим є правильне тлумачення ключових понять щодо фінансової грамотності.

У економічній літературі існують різні підходи щодо визначення поняття «фінансова грамотність». На наш погляд, під фінансовою грамотністю слід розуміти знання громадянами фінансових понять (наприклад, «інфляція», «процентна ставка» тощо), а також можливостей та порядку використання населенням фінансових послуг. Тоді як поняття «фінансова спроможність» є значно ширшим і включає в себе, крім фінансової грамотності, також і підходи, навички та поведінку населення під час користування фінансовими послугами.

На нашу думку, з метою уникнення в подальшому колізій у законодавчій базі, яка розроблятиметься в рамках забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні, зокрема підвищення рівня фінансової грамотності, доцільним є закріплення запропонованих вище понять у розділі «Визначення термінів» відповідних стратегічних документів (стратегії, програми).

На особливу увагу в стратегічному документі заслуговує розділ «Стан і проблеми фінансової грамотності населення України». Зміст цього розділу не повинен мати описовий характер; у цьому розділі, з огляду на останні тенденції, повинні бути чітко визначені проблеми, що зумовлюють низький рівень фінансової грамотності населення України.

Слід зауважити, що ефективність політики щодо підвищення рівня фінансової грамотності багато в чому визначатиметься саме правильним, чітким формулюванням проблем у стратегічних документах. Це, насамперед, пояснюється тим, що чітке визначення проблем дозволяє «підібрати», а отже й передбачити в стратегічних документах конкретні заходи для подолання цих проблем.

Аналіз результатів опитування щодо рівня фінансової грамотності населення в Україні, яке було проведено в рамках проекту технічної допомоги USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP) [2], дозволяє визначити такі проблеми:

- недостатнє розуміння споживачами ризиків і вигод використання фінансових послуг;
- низький рівень знань і компетенції в галузі права та інформації щодо юридичних обов'язків при використанні фінансових послуг;
- невпевненість споживачів у прийнятті фінансових рішень;
- недостатній доступ населення до фінансових послуг.

Важливим також є розділ стратегічного документу, присвячений напрямам і основним завданням щодо подолання проблем.

На нашу думку, з огляду на визначені вище проблеми, основними напрямками підвищення рівня фінансової грамотності населення України повинні бути такі:

- підвищення розуміння споживачів про ризики та вигоди використання фінансових послуг;
- підвищення рівня знань і компетенції в галузі права та поінформованості щодо юридичних обов'язків при використанні фінансових послуг;
- підвищення рівня поінформованості та впевненості споживачів у прийнятті фінансових рішень;
- забезпечення доступу населення до фінансових послуг.

У свою чергу, в рамках кожного з визначених вище напрямів підвищення рівня фінансової грамотності населення України мають бути визначені відповідні заходи.

Слід зауважити, що при визначенні заходів щодо підвищення рівня фінансової грамотності зарубіжні країни використовують принципи, розроблені Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) щодо фінансової освіти та просвіти [10] (рис. 2).

З метою забезпечення успішної реалізації політики щодо підвищення рівня фінансової грамотності зазначені вище «Принципи фінансової освіти та просвіти»

ОЕСР мають слугувати основою розроблення стратегічного документу щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України.

Особливу увагу під час розроблення стратегічних документів щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України слід також приділити питанню визначення цільових груп, з обов'язковим виокремленням серед них пріоритетних.

Світовий досвід свідчить, що з метою отримання швидкого позитивного результату, тобто ефективного підвищення рівня фінансової грамотності населення України в якомога стислі терміни, відповідний стратегічний документ повинен, насамперед, бути спрямованим на журналістів, вчителів і суддів.

Загалом, існують різні підходи до класифікації цільових груп залежно від критерію (ознаки) (рис. 3).

На особливу увагу в стратегічному документі заслуговує розділ, присвячений індикаторам впровадження стратегічного документу, які б дозволили оцінити ступінь виконання поставлених завдань – розділ «Моніторинг і оцінка».

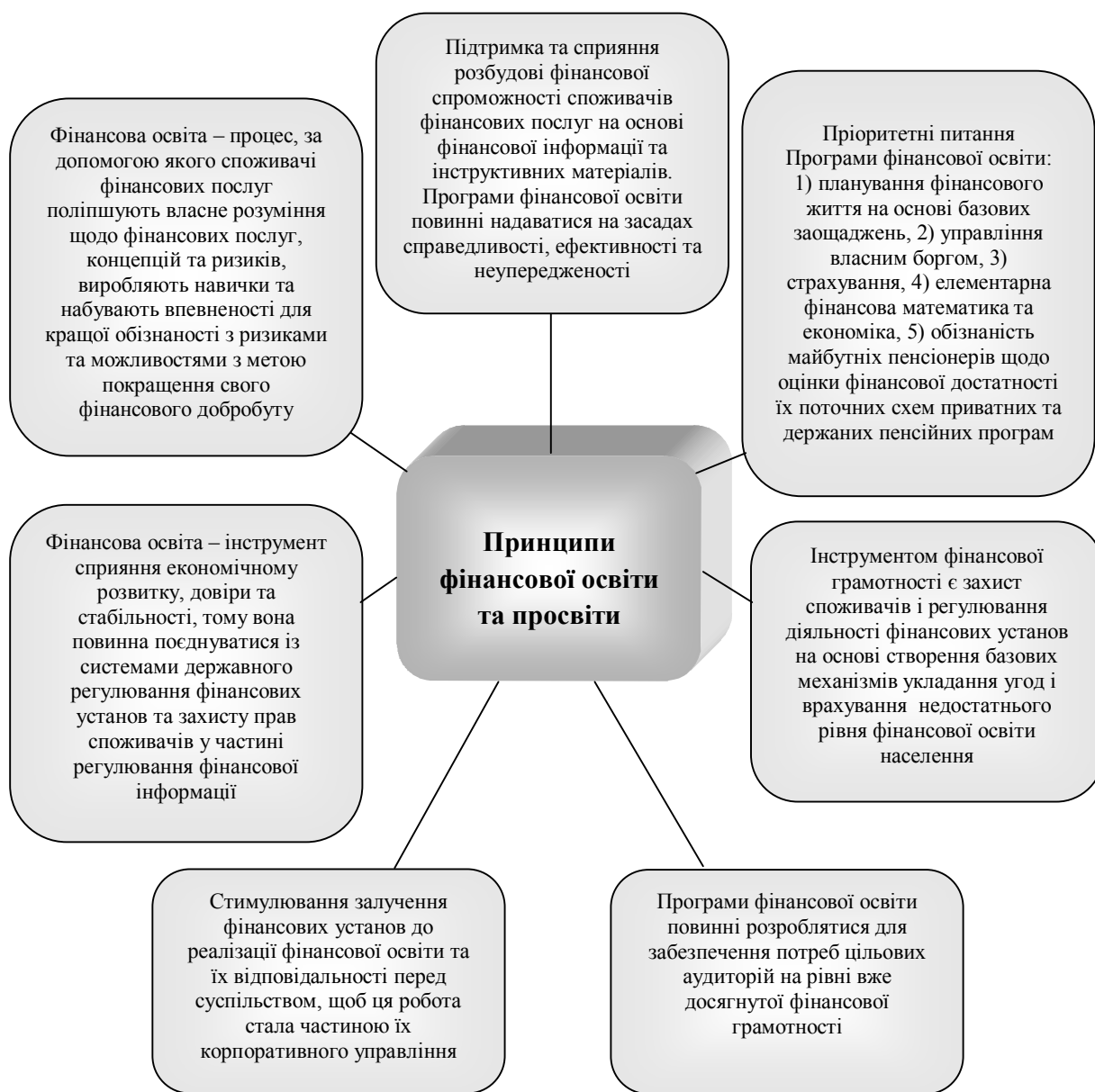

Рис. 2. Принципи фінансової освіти та просвіти
Джерело: складено автором за матеріалами [10]

У світовій практиці зазначений розділ, як правило, розкриває основні засади методології оцінки впровадження (реалізації) стратегічного документу, що дозволяє здійснювати оцінку ефективності реалізації політики щодо підвищення рівня фінансової грамотності. Проте, в Україні методологія оцінки впровадження (реалізації) стратегічного документу, як власне й сам документ, на даний час ще не розроблена.

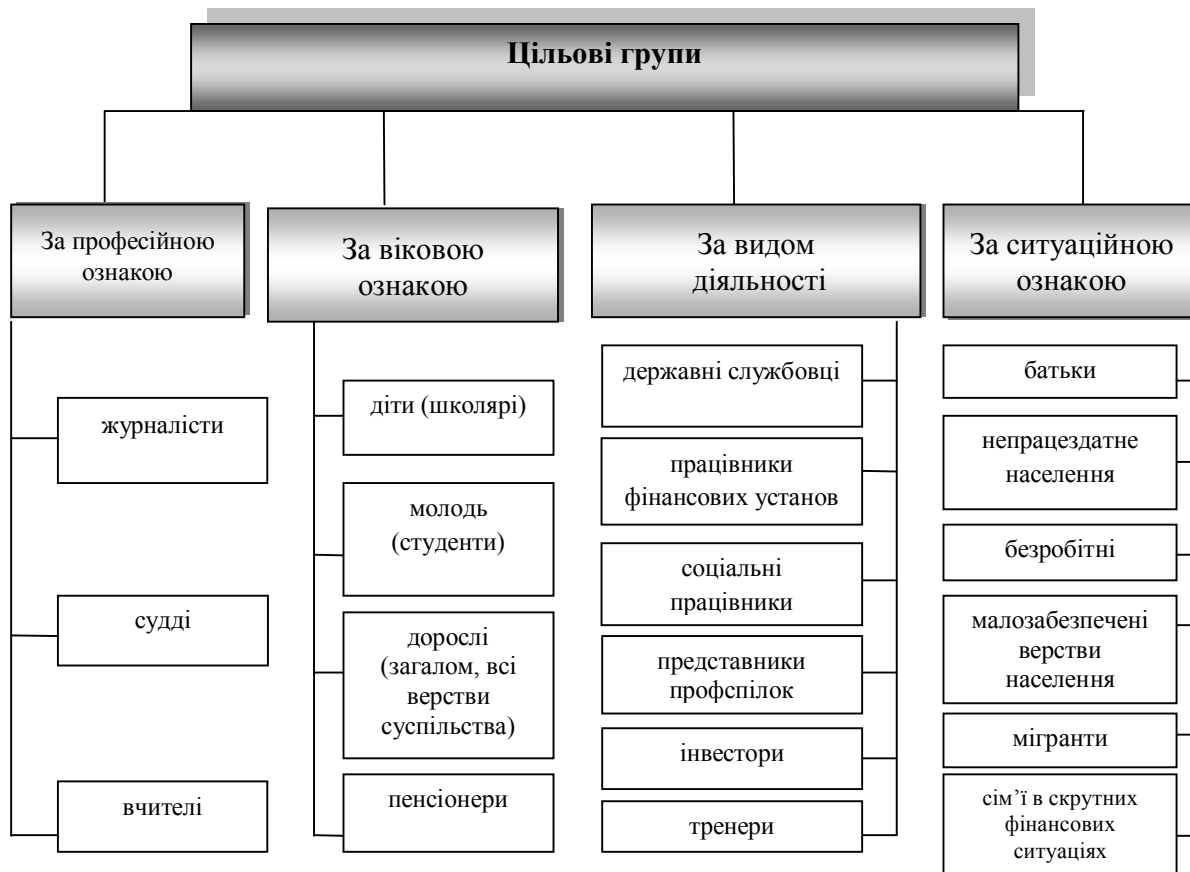

Рис. 3. Класифікація цільових груп за різними ознаками у контексті підвищення рівня фінансової грамотності

Джерело: розроблено автором

Загалом, підбиваючи підсумки, слід зазначити, що з метою забезпечення ефективності розроблення та реалізації основних засад політики щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України, а також забезпечення її комплексності вкрай важливим є розроблення Стратегії підвищення фінансової грамотності населення України, в якому б розкривалось стратегічне бачення щодо зазначеної проблеми, а також відповідної програми та плану заходів.

Висновки. Виходячи з викладеного вище, цілком об'єктивно можна зробити такі висновки.

По-перше, на сьогодні в Україні доводиться констатувати низький рівень фінансової грамотності населення, тобто відсутність елементарних знань у більшості населення щодо фінансових понять і можливостей використання тієї чи іншої фінансової послуги. Окремі заходи щодо сприяння підвищенню рівня фінансової грамотності населення в Україні не вбачаються достатньо ефективними з огляду на відсутність комплексного (системного) підходу до реалізації політики в цій сфері, що, в свою чергу, зумовлено відсутністю відповідних стратегічних документів.

По-друге, з метою забезпечення ефективної реалізації політики щодо підвищення фінансової грамотності населення України, необхідним є розроблення документів із зазначеного питання політики з належним висвітленням усіх обов'язкових складових формату таких документів: мети їх розроблення, ключових проблем, пов'язаних з низьким рівнем фінансової грамотності населення України, напрямів і заходів щодо подолання цих проблем, а також індикаторів впровадження засад, закладених до стратегічного документу.

По-третє, з огляду на відсутність у економічній літературі єдиного підходу до визначення поняття «фінансова грамотність» і непоодинокі випадки ототожнення цього поняття із поняттям «фінансова спроможність», обґрунтовано що, по-перше, невірним є ототожнення понять «фінансова грамотність» і «фінансова спроможність», а по-друге, «фінансова грамотність» – це, насамперед, знання фінансових понять. Також, з огляду на необхідність уникнення можливих колізій під час розроблення та реалізації політики щодо фінансової грамотності, аргументовано важливість передбачення чіткого визначення ключових термінів щодо фінансової грамотності у відповідних стратегічних документах.

По-четверте, подальші наукові дослідження щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України можуть здійснюватись у напрямі розроблення методології оцінки впровадження (реалізації) стратегічного документу, яка дозволить здійснювати оцінку ефективності реалізації політики щодо підвищення рівня фінансової грамотності.

Література

1. Загальні принципи Великої Двадцятки щодо захисту прав споживачів фінансових послуг // ОЕСР, жовтень 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/>;
2. Захист прав споживачів фінансових послуг: поінформовані та захищені споживачі – запорука підвищення довіри до фінансового сектору // Проект USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua/download/legal_publication_jan2013_ua.pdf.
3. Пацера М. Захист прав споживачів фінансових послуг: виклики для України / М. Пацера // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 4. – С.62–64.
4. Слав'янська Н. Підвищення фінансової грамотності: комерційний проект чи державна необхідність? / Н. Слав'янська, А. Незнамова // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 4. – С.31–35.
5. Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 рр. // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 р. № 867-р.
6. Cole S. Prices or Knowledge? What Drives Demand for Financial Services in Emerging Markets? / S. Cole, T. Sampson, B. Zia // The Journal of Finance. – 2011. – December. – VOL. LXVI, NO. 6. – P. 1933–1967. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-6261.2011.01696.x/pdf>.
7. Lusardi A. Planning and Financial Literacy. How Do Women Fare? / A. Lusardi, O.S. Mitchell // American Economic Review. – 2008. – 98(2). – p.413–417. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dartmouth.edu/~alusardi/Papers/AER-FinalPublishedVersion.pdf>.
8. Lusardi A. Debt Literacy, Financial Experiences and Overindebtedness / A. Lusardi, P. Tufano. NBER Working Paper. – 2009. n. 14808. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nber.org/papers/w14808.pdf?new_window=1.
9. Lusardi A. Teach Workers about the Perils of Debt / A. Lusardi, P. Tufano // Harvard Business Review. – 2009. – November. – P.22-24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cgsnet.org/ckfinder/userfiles/files/Teaching_workers_about_debt.pdf.
10. Recommendation on Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness. OECD, 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/17/35108560.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2013

References

1. Zahalni pryntsypy Velykoyi Dvadtsyatky shchodo zakhysty prav spozhyvachiv finansovykh posluh (2011, zhovten). Retrieved from <http://www.oecd.org>.
2. Zakhyst prav spozhyvachiv finansovykh posluh: poinformovani ta zakhyshcheni spozhyvachi - zaporuka pidvyshchennya doviry do finansovoho sektoru. Proekt USAID «Rozvytok finansovoho sektory» (FINREP). Retrieved from http://www.finrep.kiev.ua/download/legal_publication_jan2013_ua.pdf.
3. Patsera M. (2013). Zakhyst prav spozhyvachiv finansovykh posluh: vyklyky dlya Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, 4, 62-64.
4. Slavyanska N., Neznamova A. (2013). Pidvyshchennya finansovoi hramotnosti: komertsiynyi proekt chy derzhavna neobkhidnist? *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, 4, 31-35.
5. *Stratehiya reformuvannya systemy zakhystu prav spozhyvachiv na rynkakh finansovykh posluh na 2012-2017 rr.* Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.10.2012 r. № 867-r.
6. Cole S., Sampson, T., Zia B. (2011, december). Prices or Knowledge? What Drives Demand for Financial Services in Emerging Markets? *The Journal of Finance*, VOL. LXVI, NO. 6, 1933–1967. Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-6261.2011.01696.x/pdf>.
7. Lusardi A., Mitchell O. S. (2008). Planning and Financial Literacy. How Do Women Fare? *American Economic Review*, 98(2), 413–417. Retrieved from <http://www.dartmouth.edu/~alusardi/Papers/AER-FinalPublishedVersion.pdf>.
8. Lusardi A., Tufano P. (2009). *Debt Literacy, Financial Experiences and Overindebtedness*. NBER Working Paper n. 14808. Retrieved from http://www.nber.org/papers/w14808.pdf?new_window=1.
9. Lusardi A., Tufano P. (2009, november). Teach Workers about the Perils of Debt. *Harvard Business Review*. 22-24. Retrieved from http://www.cgsnet.org/ckfinder/userfiles/files/Teaching_workers_about_debt.pdf.
10. Recommendation on Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness. (2005). OECD Retrieved from <http://www.oecd.org/dataoecd/7/17/35108560.pdf>.

Received 05.09.2013